

Дідусенко Ганна

головний бібліотекар відділу краєзнавства,
Полтавська обласна універсальна наукова
бібліотека імені І. П. Котляревського,
м. Полтава

ПАМ'ЯТНІ КНИГИ ЯК УНІКАЛЬНЕ ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО ПОЛТАВЩИНИ (ЗА ФОНДАМИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО)

У статті на основі фондowego зібрання Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського досліджуються особливості Пам'ятних книжок як унікальних довідкових видань статистичного комітету Полтавського губернського земства.

Ключові слова: Полтавське губернське земство, краєзнавчі видання, довідкові видання, Пам'ятні книги, Полтавський земський календар, Адрес-календар.

Збереження національної історичної пам'яті – одне з найважливіших, і в той же час, одне з найскладніших завдань, які стоять перед дослідниками-краєзнавцями. Природньо, що у вирішенні цього завдання неоціниму допомогу можуть надати унікальні краєзнавчі видання, зокрема такі як Пам'ятні книги українських губерній. Енциклопедичний словник Ф. А. Брокгауза і И. А. Ефрона подає наступне визначення таким виданням: «...Памятные книжки – род адрес-календарей и справочных книг, в которых нередко помещаются и статьи по истории, географии, статистике, этнографии, флоры, фауны и пр., касающиеся данного края. Издаются губернскими статистическими комитетами, обыкновенно под редакцией секретарей этих комитетов» [13, с. 675]. Пам'ятні книги видавалися під різними назвами, але найчастіше їх заголовки починалися зі слів: «Памятная книга...», «Адрес-календар...», або слово «календар» було залучено до заголовка. У кожній губернії пам'ятні книжки мали свої особливості, але в повному вигляді вони повинні були узгоджувати в собі наступні характерні риси:

1) адрес-календаря, що являв собою перелік усіх державних і суспільних установ губернії з їх особистим складом;

2) адміністративного довідника, який включав різноманітні свідчення про адміністративний поділ губернії, її поштові та телеграфні установи, шляхи сполучення, землевласників, лікарні та

аптеки, учбові заклади, бібліотеки, музеї, книжкові лавки та типографії, про періодичні видання тощо;

3) статистичного огляду губернії із детальними характеристиками складу і руху населення, землеволодіння, сільського господарства, промисловості, фінансів, торгівлі, народної освіти, охорони здоров'я, друку тощо;

4) науково-краєзнавчого збірника, в якому вміщено праці дослідників краю; публікація рідкісних, можливо, тих, що не збереглися до нашого часу рукописних документів із місцевих архівів і установ, записів місцевого фольклору, бібліографічні покажчики [3, с. 13].

Історія Пам'ятних книг бере свій початок з XVIII століття, а прерогатива їх видання належить Санкт-Петербурзькій Академії наук. Губернським земствам було дозволено їх видавати лише із 1855 року [13, с. 675]. При цьому виходили вони вкрай нерегулярно, з великими інтервалами. Полтавська губернія не стала винятком: видання Пам'ятних книжок здійснювалося Полтавським губернським статистичним комітетом «з 1865 і до 1917 року, містило цінний історичний матеріал краєзнавчого характеру, витримало 24 випуски, які виходили нерегулярно» [4, с. 35]. У фонді Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського збереглися деякі Пам'ятні книжки Полтавської губернії, Адрес-календар та довідкова книжка Полтавської губернії на 1902 р., а також Полтавські земські календарі. На жаль, у наших фондах не зберігається перше видання Пам'ятної книжки за 1865 р., про яке згадував видатний енциклопедист і краєзнавець П. П. Ротач [12, с. 302] Але загальне уявлення про дане видання можна отримати зі статті О. Мирошник [5], яка докладно ознайомить із складом та структурою Пам'ятної книги на 1865 рік та надасть цікаві біографічні відомості щодо її автора – П. Бодянського.

Наразі у фонді бібліотеки ми маємо три випуски Пам'ятних книжок Полтавської губернії на 1871, 1915 та 1916 рр., (причому Пам'ятна книжка Полтавської губернії на 1871 р. представлена тільки I частиною), які випускалися Полтавським губернським статистичним комітетом. Редактором видань 1915-1916 рр. був секретар статистичного комітету Н. А. Снесський, за 1871 р. таких відомостей не маємо.

Структурно перша частина Пам'ятної книжки Полтавської губернії на 1871 р. складається із двох відділів:

1) статистичні таблиці Полтавської губернії за 1869 р., які надають демографічні та соціально-економічні відомості про наш край за цей період;

2) список посадових осіб Полтавської губернії, який становить велику біобібліографічну цінність, надаючи відомості про видатних особистостей минулого. Так, наприклад тут знаходимо, що полтавським губернатором на той час був дійсний статський радник Михайло Олексійович Мартинов, а губернським предводителем дворянства - дійсний статський радник князь Микола Олександрович Долгоруков.

У передмові до Пам'ятної книжки на 1915 р. укладачі наголошують, що даний випуск виданий за прикладом Книжки 1914 р., тому можна припустити, що починаючи з 1914 року Пам'ятні книжки мали видаватися у такому стандартному вигляді. Це припущення підтверджує і те, що Пам'ятні книжки за 1915-16 рр. мають практично однакову будову, маючи незначні відмінності. Також укладачі переймалися удосконаленням інформаційно-довідкового матеріалу цих видань, що підкреслює звернення до «зацікавлених користувачів не відмовити у люб'язності доповідати про всі помічені недоліки та помилки, що допоможе покращити дане видання» [6, 7].

Як зазначалося вище, Пам'ятні книжки на 1915-16 рр. мали практично однакову будову. На початку видання розміщувалася інформація про зміни, які відбулися у складі посадових осіб різних установ за той час, поки друкувався даний випуск та помічені друкарські помилки. Також тут було вміщено табель-календар та перелік «неприсутственных» (неробочих) днів. Книжка на 1916 р. доповнена Списком установ, які були евакуйовані до м. Полтави.

Власне довідково-інформаційний матеріал Пам'ятних книжок Полтавської губернії структуровано наступним чином:

- перший відділ містить відомості: 1) про російський імператорський двір; 2) список генерал-губернаторів, губернаторів, військових губернаторів та міських голів у Росії; 3) установи, які знаходяться поза Полтавською губернією, але до керівництва яких входить означена губернія.

- другий відділ «Губернские и уездные учреждения Полтавской губернии» має вигляд адміністративного довідника та надає докладні відомості про губернські та повітові установи Полтавської губернії, включаючи їх адреси та перелік особового складу.

Серед відмінностей у випуску Пам'ятних книжок відмітимо, що Книжка на 1915 р. має також і третій відділ (довідковий), який містить відомості про Ярмарки та Кредитні і позиково-ощадні товариства, та Алфавітний покажчик осіб. Матеріал розділів «Ярмарки» та «Кредитні та позиково-ощадні товариства» розташований за адміністративно-територіальним принципом і надає змогу дізнатися про чисельність і періодичність установ, які діяли на території даного повіту Полтавської губернії. Так, наприклад, у містечку Сорочинці Миргородського повіту діяли ярмарки: «Похвальная на 5 неделе Великого поста (3 дня), Троицкая в день св. Троицы (3 дня), Васильевская 1 января (3 дня), Крестовоздвиженская 14 сентября (3 дня). У Лубенському повіті діяло 5 кредитних та 5 позиково-ощадних товариств. Алфавітний покажчик осіб містить алфавітний перелік усіх згаданих в Книжці посадових осіб за установами, в яких вони працювали та із зазначенням сторінок, на яких вони згадувалися. У виданні 1916 року третій відділ відсутній, із нього залишився тільки Алфавітний покажчик, який вміщено наприкінці другого відділу.

Узагальнюючи вищесказане, робимо висновок, що випуски Пам'ятних книжок надають вичерпні довідково-статистичні свідчення про соціально-економічне життя Полтавської губернії за певний відрізок часу. Цю традицію підтримують і Полтавські земські календарі, які «витримали лише три випуски в 1908, 1909, 1910 рр., але не зважаючи на обмеженість їх випуску, видання відзначалися оригінальністю подачі представленого статистичного матеріалу» [4, с. 31]. Ці випуски є у фонді Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського і доступні для користувачів.

Серцевиною видань Полтавського земського календаря є розділ «Пространство Полтавской губернии и ее административное деление». Тут можна віднайти відомості про соціальний склад і рух населення, структуру земельних угідь, соціально-економічну структуру землеволодіння, розвиток галузей промисловості і сільського господарства, відомості з фінансово-економічного життя краю, розвитку освіти краю. Крім цього кожен із випусків календаря вміщував цінні краєзнавчі матеріали та огляди. Так, у випуску за 1908 рік вміщено огляд «Природа Полтавской губернии», який доповнено фотографіями за темою та стистичний огляд

«Главнейшие черты из жизни крестьянских хозяйств Полтавской губернии». У Календарі за 1909 рік вміщено історико-краєзнавчий огляд «Из истории заселения Полтавской губернии». А у Календарі за 1910 рік вміщено три огляди: літературний «Т. Г. Шевченко и его произведения» та два історичних «Хозяйственный быт козаков Золотоношского уезда в старину (по данным Румянцевской Описи 1767 года)» і «Некоторые данные о переселение из Полтавской губернии в Азиатскую Россию». На початку кожного Календаря надруковані «Святцы с показаниями сроков ярмарок в Полтавской губернии», а в кінці розміщується довідка про навчальні заклади Полтавського губернського земства, подається короткий огляд діяльності Полтавського природничо-історичного музею, Дігтярівської ткацької майстерні. У кінці видання – карта Полтавської губернії.

«Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии» на 1902 р. містять два відділи: 1) календарні відомості, де можна знайти інформацію про різні календарні літочислення; 2) адрес-календар, який надає повну структуру і штатний розпис установ Полтавської губернії. Тут можна дізнатися не лише про установи адміністративно-управлінських органів, а також про пошту, телеграф, аптеки, магазини, лікарні, бібліотеки, навчальні заклади тощо.

Доволі цікавим і пізнавальним створений Адрес-календар губернських установ, який є адміністративним довідником, побудований за адміністративно-територіальним принципом і надає вичерпні свідчення про установи Полтавської губернії та їх штатний розпис. Також тут надаються і більш розширені свідчення про посадових осіб. Наприклад, можна ознайомитися із біографією дійсного статського радника князя Миколи Петровича Урусова, якого 28 квітня 1902 року було призначено Полтавським губернатором.

Таким чином, Пам'ятні книжки Полтавської губернії – це унікальні друковані довідково-бібліографічні джерела, які мають величезну історико-краєзнавчу цінність, оскільки надаючи вичерпну довідково-статистичну інформацію соціально-економічного життя Полтавської губернії кінця ХІХ – початку ХХ ст., дозволяють відтворити цілісну картину повсякденного буття нашого краю.

Список використаних джерел

- 1 Адрес-календарь. Губернские учреждения. Министерство Внутренних дел. Полтава : [Б. и ; б. г]. 507 с.
- 2 Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1902 годъ. Полтава : [б. и.], 1902. 164 с.
- 3 Балацкая Н., Раздорский А. Наследие регионов – достояние нации. *Библиотека*. 1996. № 5. С.13–15.
4. Дроздова О. В. Видавнича та просвітницька діяльність освітніх осередків Полтавщини другої половини ХІХ- початку ХХ століття : монографія. Полтава : Полтавський ун-т споживчої кооперації України, 2008. 160 с.
5. Мирошник О. До 150-річчя виходу книги П. І. Бодяньського «Памятная книжка Полтавской губернии (1865 р.)». *Край*. 2015. Жовт. (№ 138). 12–13.
6. Памятная книжка Полтавской губернии на 1916 годъ. Полтава : Изд. Полт. губ. статис., 1916. 430 с.
7. Памятная книжка Полтавской губернии на 1915 годъ. Полтава : Изд. Полт. губ. статис., 1915. 630 с.
8. Памятная книжка на 1871 г., изданная Полтавским губернским статистическим комитетом. Ч. 1. Полтава : [б. и.], 1871. 172 с.
9. Полтавський земський календарь на 1910 годъ. Полтава : Изд-во Полтавского Губернского земства, 1908. 124 с.
10. Полтавський земський календарь на 1909 годъ. Полтава : Изд-во Полтавского Губернского земства, 1909. 156 с.
- 11 Полтавський земський календарь на 1908 годъ. Полтава : Изд-во Полтавского Губернского земства, 1907. 136 с.
12. Ротач П. П. Рядки за рядками, літа за літами...: про те, що було дороге й незабутнє: літературне краєзнавство, бібліографія, історія книги, літературознавство, поезія, спогади, автографи, фольклор, родинний архів. Полтава : Верстка, 2005. 640 с. : іл, фот.
- 13 Энциклопедический словарь : [в 86-ти т.] / изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. СПб: Издательское дело, Брокгауз-Ефрон, 1890 - 1907. Т. 22а: Оуэн - Патент о поединках. 1987. 481-960 с. + 27 л. ил. + 1 карта.
14. Ястремська Ю. Про роботу з пам'ятними книжками губерній України в Державній історичній бібліотеці України. *Бібліотечна планета*. 1998. № 1. С. 30–31.

Anna Didusenko

Memorable Books as a Unique Historic Source of the Knowing of the Past of Poltavshchyna (According to the Funds of the Poltava Oblast Universal Research Library Named after Ivan Petrovych Kotliarevsky)

Summary: in the article on the basis of the collection of the Poltava OUNS them. I. P. Kotlyarevsky studied the peculiarities of the Memorial books as unique reference publications of the statistical committee of the Poltava provincial zemstvo.

Key words: *Poltava provincial zemstvo, local lore editions, reference publications, memorable books, Poltava Zemsky calendar, address-calendar.*